

دانشگاه الگویی برای وحدت بین مسلمین؛ مطالعه موردی دانشگاه مذاهب اسلامی

دانشگاه الگویی برای وحدت بین مسلمین؛ مطالعه موردی دانشگاه مذاهب اسلامی

علی امینی [1]، جمیل میلانی [2]

چکیده:

وحدت امت اسلامی از اصول و ارزشهای مورد تأکید پیامبر اعظم (ص) بوده است؛ از منظر آن حضرت، عزت و اقتدار همه جانبه ی مسلمانان در پرتو وحدت و همبستگی، در برابر دشمنان مشترک است. لذا تبیین جایگاه و اهمیت وحدت بین مسلمانان و تلاش برای ایجاد و تثبیت آن امری مهم و ضروری می باشد. هدف این پژوهش تبیین نقش دانشگاه با تأکید بر دانشگاه مذاهب اسلامی در وحدت بین مسلمانان و برون رفت از برخی بحران های کنونی جهان اسلام است. روش پژوهش از نوع توصیفی- تحلیلی و زمینه یابی است. دانشگاهها و مراکز علمی می توانند در ایجاد وحدت و دوستی بین ملتها نقشی بی بدیل را ایفا نمایند و پرچمدار مبارزه با افراط گرایی باشند. دانشگاه مذاهب اسلامی یکی از مراکز آموزشی جهان اسلام با هدف تقریب و وحدت اسلامی است که با ایجاد سرفصل های تقریبی و مقارن و جذب دانشجویان و اساتید شیعه و اهل سنت از داخل و خارج ایران، ایجاد انجمن ها و تشکل های دانشجویی، چاپ نشریات مقارن در علوم اسلامی، اعطای مجوز نشریات برای دانشجویان مذاهب اهل سنت، برگزاری همایش های بین المللی، و به طور کلی از طریق آموزش، پژوهش و فرهنگ سعی در تقریب و وحدت بین مسلمانان جهان اسلام و ایجاد راه حل های برای خروج از برخی بحران های جهان اسلام، به عنوان یکی از مراکز بین المللی در جهان

اسلام را داشته است.

کلید واژگان: دانشگاه مذاهب اسلامی، وحدت، تقریب، بحران، جهان اسلام، راهکارها.

مراد از وحدت امت اسلامي اين است که مسلمانان در کنار حفظ مذاهب خود شان بر محور مشترکات ديني مثل توحيد، قرآن، پیامبر اعظم(ص)، سنت وسيره ي نبوي در برابر خطراتي که اصل اسلام و جامعه ي مسلمانان را تهديد مي کند، همبستگي و همدلي داشته باشند و از اختلاف هاي گوناگون مذهبي، سياسي، نژادي، زباني و ... که موجب وهن و سستي امت اسلامي مي شود، دوري کنند. تحليلگران و روشنفکران همه بر اين موضوع اتفاق نظر دارند که امت اسلامي در مرحله بسيار سخت و ناهمواري قرار گرفته، مرحله شکاف اجتماعي و گسستن شيرازه وحدت و فقدان هويت. در روزگاري که جهان اسلام آماج حملات بي رحمانه دشمنان خود قرار گرفته، وحدت و همدلي فرزندان امت مي تواند گره گشاي بسياري از مشکلات و چالش ها باشد. مسئله وحدت اسلامي و تقريب مذاهب از ديرباز مورد توجه علما و دلسوزان دين مابين اسلام قرار گرفته است. مؤسسات، نهادها، سازمان ها و مجامع زيادي در همين راستا در اقصي نقاط جهان تأسيس شده است. يکي از اين نهادهاي علمي، دانشگاه مذاهب اسلامي بوده و هدف از تأسيس آن ليک گفتن به امر وحدت و تقريب که فرمايش خداوند در قرآن است، « وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا [\[31\]](#) » بوده و با جذب اندیشمندان امت، اعم از سني و شيعة و پياده کردن برنامه هاي آموزشي، پژوهشي، فرهنگي تقريبي و تربيت نسلي اسلامي تقريبي توانسته است قدم هاي خوبي در گسترش تقريب مذاهب، فرهنگ گفتگو، تسامح و توليد دانش تقريبي بردارد. دانشگاه به جهت نقش ويژه فرهنگي، اجتماعي و سياسي خود، همواره از اهم امور و مبدأ همه تحولات جامعه است، و از آنجا که دانشگاه مذاهب اسلامي براي نيل به اهداف وحدت و تقريب مذاهب اسلامي تأسيس شده است مي تواند يکي از عوامل برون رفت از بحران هاي کنوني جهان اسلام باشد که يکي از موضوعات بيست و نهمين کنفرانس بين المللي وحدت اسلامي است.

نويسندگان در پژوهش حاضر در سه قسمت آموزش، فرهنگ و پژوهش به تبين جاگاه دانشگاه مذاهب اسلامي در پيشبرد تقريب و وحدت اسلامي و نقش اين دانشگاه در برون رفت و حل برخي از بحران هاي سر راه تقريب و وحدت اسلامي در جهان اسلام پرداخته اند.

الف) دانشگاه

دانشگاه، سازمانی برای حفظ و اشاعه و ارتقاء دانش و مجهز با وسایل تحقیق و دادن تعلیمات عالی، و دارای حق اعطای درجات دانشگاهی در رشته‌های معین است، که مرکب از مؤسسات یا مدارس است که در ایران به آن دانشکده اطلاق می‌شود (مصاحب، ج1، ص 959).

ب) تقریب

تقریب عبارت است از نزدیک شدن پیروان مذاهب اسلامی به یکدیگر با هدف تعارف و شناخت یکدیگر به منظور دست‌یابی به تألیف و اخوت دینی بر اساس اصول مسلم و مشترکات اسلامی (تسخیری، ص 94).

پ) وحدت اسلامی

وحدت اسلامی عبارت است از همکاری و تعاون پیروان مذاهب اسلامی بر اساس اصول مسلم و مشترک اسلامی و اتخاذ موضع واحد برای تحقق اهداف و مصالح عالی‌ای امت اسلامی و موضع‌گیری واحد در برابر دشمنان اسلام و احترام به التزام قلبی و عملی هر یک از مسلمانان به مذهب خود (تسخیری ص 94).

ت) مذاهب اسلامی

مقصود از مذاهب اسلامی آن دسته از مکاتب فقهی معروف اسلامی هستند که دارای نظام اجتهادی منسجم و مستند به کتاب و سنت می‌باشد. مذاهب فقهی به رسمیت شناخته شده عبارت‌اند از: حنفی، شافعی، مالکی، حنبلی، اثنی عشری، زیدی و اباضیه (تسخیری، ص 94). در ادامه بحث پتانسیلها و ظرفیت‌های موجود در دانشگاه مذاهب اسلامی را مورد بحث و بررسی قرار می‌دهیم که خود نمونه موفقی از ایجاد وحدت در بین مسلمانان اعم از شیعه و سنی را نشان می‌دهد که می‌تواند الگویی مناسب در سطح جامعه داخل کشور و حتی امت اسلامی تلقی گردد.

آموزش یکی از مهم‌ترین ارکان یک دانشگاه محسوب می‌شود که اهمیت به پویایی این بخش و فعال بودن آن به سطح علمی و کیفی دانشجو کمک شایانی می‌کند.

کتاب درسی دانشگاهی یکی از سه عامل اساسی در امر آموزش به شمار می‌رود. این سه عامل عبارت‌اند از: استاد، دانشجو و کتاب درسی، چنانچه کتاب درسی ناقص باشد و در تهیه و تدوین آن دقت کافی صورت نگیرد، امر آموزش، آن‌گونه که شایسته است، صورت نمی‌گیرد (جمعی از نویسندگان، دایرةالمعارف آموزش عالی، ج2، ص708). اگر سرفصل‌های درسی مطابق نیاز روز دانشجو، دانشگاه و اجتماع تنظیم شود، نتایج مثبت گران‌بهایی را به خود خواهد دید. دانشگاه مذاهب اسلامی این افتخار را دارد که یکی از معدود و انگشت شمارترین دانشگاه‌هایی در جهان اسلام به شمار می‌رود که توانسته سرفصل‌های درسی خود را در مقاطع مختلف (کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری) با توجه به هدف خود که وحدت و تقریب بین مسلمین در ایران و در سطح جهان اسلام است تنظیم کند و از آموزش به عنوان ابزاری آکادمیک در سطح بین‌الملل برای دستیابی به هدف والا و مقدس خود یعنی تقریب و وحدت مسلمین سود جوید و در یک کلام می‌شود این را گفت هدف این است که دانشگاه مذاهب اسلامی از تقریب علمی به تقریب عملی برسد و این خود یکی از عوامل بسیار تأثیرگذار در برون‌رفت از برخی از شرایط بحرانی در جهان اسلام است. دانشگاه مذاهب اسلامی در این راستا قدمی مهمی را به عنوان یکی از دانشگاه‌های آکادمیک و بین‌المللی جهان اسلام گذاشته و آن این بوده که سرفصل‌های درسی خود را با منابع احکام و فقه همه‌ی مذاهب اسلامی تنظیم کرده است، و به دانشجویان در این دانشگاه فرصت آشنایی در همه‌ی رشته‌های علوم اسلامی با نظرات مذهب خود و غیر از مذهب خود، در یک محیط علمی داده شده و فراهم آورده شده است. اکنون برای اثبات مدعای خود، نمونه‌هایی از سرفصل دروس مقرر در این دانشگاه ذکر خواهد شد:

1. رشته علوم قرآن و حدیث

این رشته که در همه‌ی دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمی‌ی جهان اسلام از آن بهره می‌برند و در خیلی از این محیط‌های آموزشی فقط مطابق رأی و مذهب خود آن را فرا می‌گیرند، در دانشگاه مذاهب اسلامی به صورت مقارن و مطابق رأی همه‌ی مذاهب اسلامی به دانشجویان در سه مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری توسط اساتید مجرب درجه یک کشور ایران اعم از شیعه و سنی تدریس می‌شود و دانشجویان از نظرات مفسرین شیعی و سنی بهره خواهند برد و نظر محدثان شیعه و اهل سنت را بررسی می‌کنند.

به عنوان نمونه: در دوره‌ی کارشناسی این رشته در درس «تفسیر ترتیبی» کتاب «مجمع‌البیان طبرسی» از کتب شیعی و «تفسیر المنار شیخ محمد عبده و رشید رضا» از علمای سنّی جزء سرفصل‌های این درس گنجانده شده است. در درس «تفسیر موضوعی» دانشجویان از «تفسیر المیزان علامه طباطبایی» شیعی و «تفسیر المنار و تفسیر کبیر فخر رازی» اهل سنت سود می‌برند.

در درس «علوم قرآنی» کتاب «الإتقان سیوطی، امثال القرآن ابن قیم جوزیه، مباحث فی علوم القرآن صبحی صالح» به عنوان منابع اصلی این درس معرفی شده است که همگی اهل سنت هستند و در پایتخت بزرگ‌ترین کشور شیعه‌نشین این کتاب‌ها بدون هیچ تعصب خاصی تدریس و از آن بهره برده می‌شود. در دوره‌ی کارشناسی ارشد این رشته در درس تفسیر قرآن کتاب تأویل مشکل القرآن ابن قتیبه اهل سنت و امالی سید مرتضی شیعی به عنوان منابع اصلی این درس برگزیده شده است. یا در درس مفردات قرآن از کتاب تأویل مشکل القرآن ابن قتیبه، المصباح المنیر فیومی و فروق اللغه ابوهلل عسکری به عنوان منابع این درس معرفی شده است و در دوره‌ی دکتری در این رشته در درس علم الحدیث کتاب اضواء علی السنة المحمدیه نوشته‌ی ابوریه و قواعد الحدیث علامه قاسمی به عنوان منابع اصلی از آن‌ها استفاده می‌شود. یا در درس تفسیر دانشجویان از تفسیر التبیان شیخ طوسی و تفسیر الکشاف زمخشری به صورت تطبیق و مقارنه سود می‌برند.

این‌ها نمونه‌ای از چارت درسی رشته‌ی علوم قرآن بود که دانشجویان این دانشگاه در یک محیط علمی و آکادمیک این منابع را از همه‌ی مذاهب اعم از شیعه و سنی می‌خوانند و از آن بهره‌ی علمی کسب می‌کنند. که البته به علت به درازا نکشیدن بحث فقط نمونه‌هایی ذکر شد وگرنه اگر همه‌ی چارت‌های درسی تطبیقی و مقارنه‌ای دانشگاه را بخواهیم در آن مورد بحث کنیم مجال دیگری طلبید.

2. رشته فقه و حقوق

یکی از راه‌های مهم تقریب بین مذاهب، بررسی منابع و مبانی فقه تطبیقی است؛ چون با مراجعه به متون و منابع اصیل و نظریات پیشوایان مذاهب، معلوم می‌شود که در بسیاری از موارد اختلاف وسیع و عمیقی وجود ندارد. علت بسیاری از اختلافات این است که در شناخت مذهب رقیب، به جای رجوع به کتاب‌ها و مستندات خود آن مذهب، شناختشان معطوف به کتاب‌ها و مستنداتی است که دیگران درباره آن مکتب و مذهب نوشته‌اند و در این کتاب‌ها، اصول و فروع آن مذهب به‌درستی منعکس نشده است (جمعی از اندیشمندان اسلامی، راهکارهای اندیشه‌ای و کاربردی تحقق تقریب مذاهب اسلامی، ص 14).

از رشته‌هایی که بسیار پویا و به روز در دانشگاه مذاهب اسلامی بوده و هست و انواع گرایش‌ها از مذاهب اسلامی را به خود دیده است، رشته‌ی فقه و حقوق بوده است. این رشته در سه مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری در گرایش‌های مختلف وجود دارد. و دانشجویان این رشته علاوه بر درس تخصص مذهب خود و آشنایی با آن، به صورت تطبیقی بین مذاهب اسلامی به فقه دیگر مذاهب هم آشنایی پیدا کرده و از نظرات سایر مذاهب نیز بهره می‌برند.

کارشناسی:

1. فقه و حقوق شافعی: دانشجویان شافعی مذهب در این رشته یک دوره کامل فقه مذهب خود را یاد می‌گیرند، درس تخصصی این رشته توسط اساتید مجرب شافعی مذهب تدریس می‌شود، منابع اصلی این درس در فقه کتاب فتح القریب ابوشجاع اصفهانی و الفقه المنهجي است و منابع فرعی فقهی آن مغنی المحتاج خطیب شربینی، الام شافعی و الفقه الاسلامی و ادلته وهبة الزحیلی است. منابع اصولی آن الوجیز فی اصول الفقه دکتر زیدان، اصول شافی، لب الأصول قاضی زکریای انصاری و ... است، دانشجویان این رشته علاوه بر درس تخصصی خود، فقه، اصول و قواعد مقارن را به صورت تطبیقی با سایر مذاهب اسلامی می‌خوانند و از آن بهره می‌برند.

2. فقه و حقوق حنفی: دانشجویان حنفی مذهب این رشته به طور کامل به فقه مذهب خود مسلط می‌شوند، درس تخصصی این رشته توسط اساتید بنام حنفی مذهب، تدریس می‌شود. منابع اصلی این رشته عبارت‌اند از: مختار القدوری ابن جعفر بغدادی، هدایه ی مرغینانی، رد المحتار ابن عابدین و ... دانشجویان این رشته علاوه بر درس تخصصی خود، فقه، اصول، و قواعد مقارن را به صورت تطبیقی با سایر مذاهب اسلامی می‌خوانند و از آن بهره می‌برند.

3. فقه و حقوق امامیه: دانشجویان شیعه‌ی امامیه در این رشته، به فقه مذهب خود آشنا می‌شوند، درس تخصصی این رشته توسط اساتید مجرب حوزه و دانشگاه تدریس می‌شود، منابع این رشته در دانشگاه مذاهب اسلامی عبارت‌اند از: اللمعة دمشقیة شهید اول، المختصر النافع محقق حلی، تحریر الوسیلة امام خمینی(ره)، و فقه الامام جعفر الصادق، محمد جواد مغنیه. دانشجویان این رشته علاوه بر درس تخصصی خود، فقه، اصول، و قواعد مقارن را به صورت تطبیقی با سایر مذاهب اسلامی می‌خوانند و از آن بهره می‌برند.

4. فقه و حقوق زیدی: این رشته که کرسی فقه آن توسط علمای بنام زیدی مذهب، به تازگی

در دانشگاه مذاهب اسلامی بنیان نهاده شده، گامی مؤثر در تقریب همه‌ی مذاهب اسلامی است و این دانشگاه را به یکی از منحصر به فردترین دانشگاه‌ها در زمینه‌ی علم الخلاف تبدیل می‌کند. سرفصل‌های درسی این رشته عبارت‌اند از: المجموع امام زید، البحر الزخار ابن مرتضی، و... (یادآور می‌شود که این کرسی در تاریخ 18 بهمن‌ماه سال 1393 با حضور عالم زیدی مذهب، جناب شیخ مرتضی المحطوری افتتاح شد) (سایت دانشگاه مذاهب اسلامی).

5. فقه و حقوق مالکی: این رشته‌ی درسی که کرسی آن هم به تازگی در دانشگاه مذاهب اسلامی تأسیس شده است، توانسته گام مؤثر دانشگاه را در راه وحدت جهان اسلام بیش از پیش پررنگ و ثمر بخش کند. سرفصل‌های این رشته عبارت‌اند از: المدونة الكبرى امام مالک، اقرب المسالك، مختصر علامه خلیل، جواهر الاکلیل و... (این کرسی در تاریخ 29 بهمن سال 1392 با حضور عالمان مالکی مذهب از تونس و سودان، جناب شیخ احمد بابکر خلیل عیسی و دکتر علی العلوی افتتاح شد) (سایت دانشگاه مذاهب اسلامی).

6. فقه و حقوق اباضیه: این رشته که باز هم جزء نوپا ترین رشته‌های ایجاد شده در دانشگاه مذاهب اسلامی به شمار می‌رود، از محکم‌ترین گام‌های عملی‌ای بود که این دانشگاه آن را برداشت و خود را جزء منحصر به فرد ترین دانشگاه‌های جهان اسلام قرار داد. (این کرسی در تاریخ 11 مهر سال 1392 توسط مفتی بزرگ اباضیه و کشور عمان، شیخ احمد بن حمد الخلیلی افتتاح شد) (سایت دانشگاه مذاهب اسلامی).

کارشناسی ارشد

با توجه به نیاز روز دانشگاه و دانشجویان دانشگاه مذاهب اسلامی در شناخت علمی از مذاهب یکدیگر به صورت تخصصی دانشگاه مذاهب اسلامی درصدد پاسخ دادن به این نیاز، در رشته‌ی فقه در دوره‌ی کارشناسی ارشد، اقدام به دایر کردن رشته‌ی فقه مقارن با گرایش‌های عمومی، جزا و خصوصی نمود. تا دانشجویان در این دوره به صورت تخصصی به علم الخلاف پرداخته و تخصصاً با آن آشنا شوند.

1. فقه مقارن و حقوق عمومی اسلامی: هدف این رشته آشنایی و شناخت دانشجویان با فقه سیاسی مذاهب مختلف فقهی است. سرفصل‌های مصوب این رشته در درس فقه مقارن کتاب البیع امام خمینی(ره)، کتاب الاحکام السلطانیة ی ماوردی، فقه سیاسی دکتر عمید زنجانی، فقه سیاسی دکتر یوسف قرضاوی، آثار الحرب فی الفقه الاسلامیة دکتر وهبه الزحیلی و .. است که سرفصلی کاملاً تقریبی و علمی

از نظر منابع به شمار می‌رود؛ که از بدو تأسیس این رشته در سال 1387 تا به کنون 55 پایان‌نامه با موضوعات مختلف در این رشته توسط دانشجویان داخل و خارج از کشور نگاشته شده است که همه‌ی این پایان‌نامه‌ها با رویکردی تقریبی در علم الخلاف نوشته شده و طبق نظر همه‌ی مذاهب اسلامی به رشته‌ی تحریر درآورده شده است (سایت دانشگاه مذاهب اسلامی).

2. فقه مقارن و حقوق جزای اسلامی: هدف از ایجاد این رشته در دانشگاه آشنایی دانشجویان با مباحث جزایی فقه مذاهب اسلامی است، سرفصل‌های این رشته مطابق با سرفصل‌های جزایی مذاهب مختلف فقهی است، مانند تکملة المنهاج آیت‌الله خوئی، تحریرالوسیله امام خمینی (ره)، الفقه الإسلامی و ادلته دکتر وهبه الزحیلی و ... در این رشته از بدو تأسیس (1387) تا کنون 55 پایان‌نامه با موضوعات جزایی مقارن و تطبیقی به تحریر درآمده است (سایت دانشگاه مذاهب اسلامی).

3. فقه مقارن و حقوق خصوصی اسلامی: هدف از ایجاد این رشته در دانشگاه، آشنایی دانشجویان با مباحث مدنی (طلاق، ازدواج، بیع، وقف، وصیت) به صورت مقارنه‌ای بین مذاهب مختلف اسلامی است. که دانشجویان و اساتید از کتاب‌های شیعه و سنی در این رشته بهره می‌برند. در این رشته از بدو تأسیس (1387) تاکنون 51 پایان‌نامه به صورت مقارنه‌ای و علم الخلاف به رشته‌ی تحریر درآمده است (سایت دانشگاه مذاهب اسلامی).

دکتری

در رشته‌ی فقه اسلامی در دوره‌ی دکتری نیز دانشگاه مذاهب اسلامی با تأسیس رشته‌ی فقه و مبانی حقوق اسلامی از قافله نه تنها عقب نبوده بلکه به خاطر این که در این رشته برخلاف سایر دانشگاه‌ها که فقط فقه یک مذهب خاص را می‌خوانند، دانشگاه مذاهب این رشته را به صورت مقارنه‌ای و تطبیقی بین مذاهب اسلامی تدریس می‌کند متمایز می‌باشد.

3. تاریخ اسلام

یکی از رشته‌هایی که در یک دانشگاه اسلامی همواره از رشته‌های ثابت آن دانشگاه بوده، رشته تاریخ اسلام است، که اگر با شیوه‌ی علمی و با بهره گرفتن از منابع همه‌ی فرق و مذاهب اسلامی باشد، کمک شایانی به رفع اختلافات در جهان اسلام خواهد کرد، دانشگاه مذاهب اسلامی نیز این رشته را در سه مقطع کارشناسی، ارشد و دکتری تأسیس کرده است و توسط اساتید مجرب شیعه و سنی تدریس می‌شود. برخی

از سرفصل‌های مصوب دانشگاه در این رشته عبارت است از: کتاب اسلام و غرب ابوالحسن ندوی، نبرد سنت‌ها محمد قطب، الاسلام و العلمانیة دکتر یوسف قرضاوی، تاریخ اسلام کمبریج، تاریخ امپراتوری عثمانی و ... در دوره‌ی کارشناسی ارشد این رشته تا به حال 19 پایان‌نامه با موضوعات تاریخی اسلامی توسط دانشجویان شیعه و سنی به تألیف درآمده است (سایت دانشگاه مذاهب اسلامی).

4. فلسفه و عرفان اسلامی

این رشته در دو مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد در دانشگاه مذاهب اسلامی وجود دارد، در این رشته دانشجویان با نظرات فلسفی و عرفانی دانشمندان شیعه و سنی آشنا می‌شوند، برخی از منابع این رشته در دانشگاه عبارت است از: مقالات الاسلامیین ابوالحسن اشعری، المعنی قاضی عبدالجبار، کشف المراد علامه حلی، تاریخ فلسفه ویل دورانت، و ... در این رشته هم دانشجویان در مقطع کارشناسی ارشد به علت نوپا بودن این رشته فقط یک پایان‌نامه به تألیف رسیده است (سایت دانشگاه مذاهب اسلامی).

5. ادیان و مذاهب: در این رشته دانشجویان علاوه بر آشنایی با مذاهب، با ادیان آسمانی و غیر آسمانی دیگر نیز آشنا می‌شوند، که گفتگوی با ادیان دیگر، خود گامی مؤثر در برون‌رفت از بحران در جهان اسلام به شمار می‌رود و دانشگاه مذاهب اسلامی نیز همواره بدان توجه داشته و با افتتاح این رشته در دو مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد درصدد ارتباط با ادیان و ایجاد همدلی اسلام و ادیان دیگر برآمده است. برخی از سرفصل‌های مقرر برای این رشته عبارت‌اند از: تاریخ جامع ادیان جان ناس، مقارنه‌ی ادیان احمد شبلی، عهد عتیق، عهد جدید و ... در این رشته تاکنون 3 پایان‌نامه به تألیف رسیده است (سایت دانشگاه مذاهب اسلامی).

6. واحد درسی به نام فرهنگ تقریب یا ادب الاختلاف

این درس که دانشجویان دانشگاه مذاهب از هر مذهبی و هر رشته‌ای و چه خارج و چه داخل از کشور آن را توسط اساتید شیعه و سنی فرا می‌گیرند، به بررسی چگونگی مدیریت اختلافات بین مذاهب و ادیان با هم می‌پردازد، و نشان می‌دهد و راهنمایی می‌کند که ما مسلمانان چگونه اختلافات را کنار گذاشته یا با آن کنار آمده و با هم در مقابل دشمن مشترک متحد باشیم. درس مذکور از دروسی است که اولاً جزء دروس اصلی کلیه‌ی رشته‌ها در دوره‌ی کارشناسی می‌باشد، ثانیاً به جز دانشگاه مذاهب اسلامی، چنین درسی در دیگر دانشگاه‌ها به چشم نمی‌خورد.

این بود گزارش مختصر و مستندی از رشته‌های درسی دانشگاه مذاهب اسلامی که هدف از بیان آن، نشان دادن این بود که این دانشگاه با ایجاد رشته‌های مقارن بین مذاهب اسلامی و بین ادیان دیگر و فرار دادن سرفصل‌ها و منابع درسی از منابع شیعه و سنی و دعوت از اساتید شیعه و سنی سعی در همدلی مسلمانان با هم و مسلمانان با ادیان دیگر داشته و با علم و دانش و شناخت همه از هم، سعی در ایجاد همدلی و برون‌رفت از بحران‌ها را دارد.

7. دانشجویان

یکی از ارکان مهم یک دانشگاه، هویت یک دانشگاه و در یک کلام رکن رکن یک دانشگاه، دانشجویان آن دانشگاه هستند که شاید یکی از اهداف مهم یک دانشگاه برای تأسیس شدن، تربیت دانشجو باشد؛ که بدون حضور و فعالیت علمی و فرهنگی آنان، نظام آموزش عالی رونقی نخواهد داشت.

فعالیت‌های فرهنگی در کنار آموزش و کسب علم در دانشگاه‌ها دارای اهمیت و جایگاه بالایی است، قطعاً کانون‌ها، انجمن‌ها و تشکل‌های فرهنگی در یک دانشگاه، در ترویج فرهنگ در کنار علم کمک شایانی به این جریان خواهند کرد. دانشجویان که موتور و محرک کار فرهنگی در دانشگاه‌ها هستند نقش به‌سزایی در ترویج فرهنگ در کنار علم ایفا می‌کنند و هر قدر که تلاش و پیگیری آنان بیشتر باشد، فرهنگ جایگاه والاتری در کنار علم پیدا خواهد کرد. دانشگاه مذاهب اسلامی از بدو تأسیس تاکنون بدین امر توجه ویژه‌ای داشته است و در جذب دانشجو سعی در تقسیم نمودن دانشجویان واجد شرایط از اقوام، مذاهب و کشورهای گوناگون کرده است. به عنوان مثال و نمونه، در این دانشگاه علاوه بر دانشجویان شیعه مذهب، دانشجویان اهل سنت شافعی و حنفی نیز از اقصی نقاط ایران مانند: ترکمن‌صحرا، کردستان، هرمزگان، سیستان و بلوچستان، خراسان و دیگر مناطق اهل سنت ایران در رشته‌های مذهب خود و دیگر رشته‌ها مشغول به تحصیل در کلیه‌ی مقاطع هستند.

از آنجا که نظام آموزش عالی برای بالا بردن توانمندی‌های خود باید گزینه‌ی بین‌المللی شدن آموزش عالی را مدنظر قرار دهد و از طریق تقویت ارتباطات علمی در قالب همکاری آموزشی و پژوهشی موقعیت فعلی خود را ارتقاء بخشد. از این رو دانشگاه مذاهب اسلامی توانسته است چهره‌ی خود را به یک دانشگاه اسلامی در سطح بین‌الملل تبدیل سازد، و با جذب دانشجو از کشورهای مختلف، همچون: افغانستان، تایلند، بورکینافاسو، ساحل‌عاج، مالزی، اندونزی، سودان، و ... و با تحصیل آن‌ها در دانشگاه سفیران تقریبی تربیت شده‌اند که پیام وحدت و تقریب اسلامی را به گوش جهان‌نیان می‌رسانند که این خود عاملی مهمی برای ایجاد گسترش فرهنگ تقریب و برون‌رفت از برخی بحران‌های جهان اسلام به

8. فارغ التحصیلان

اگر دانشجویان فارغ التحصیل دانشگاه مذاهب اسلامی را سفیر تقریب بنامیم، در حال حاضر نزدیک به 5000 سفیر تقریب در ایران و دیگر کشورهای اسلامی داریم. در واقع می‌توان گفت که دانشگاه تاحدی در این زمینه که یکی از اهدافش "تربیت اندیشمند و کارشناس دینی برای داخل و خارج از کشور در سطح مذاهب مختلف اسلامی" بوده، موفق شده است. دانشگاه قریب به دو دهه است که به تربیت نیروی متخصص در رشته‌های مختلف علوم اسلامی با رویکرد تقریب بین مذاهب اسلامی مشغول است و در این زمینه توانسته است سرمایه عظیمی کسب کند که امروز اکثر دانش‌آموختگان بومی و بین‌المللی این دانشگاه، در اقصی نقاط کشور و جهان در مراکز علمی و فرهنگی بزرگ و کوچک مشغول کار و فعالیت هستند و رسالت دانشگاه را به‌عنوان سفیر تقریب پیاده می‌کنند.

به طور کلی نتایج بین‌المللی شدن بخش آموزش در دانشگاه مذاهب اسلامی می‌تواند این گونه باشد:

1. تفاهم در میان ملل افزایش می‌یابد.

2. با حضور دانشجویان خارجی، محیط آموزشی برای دانشجویان بومی متنوع خواهد شد.

3. دانش‌آموختگانی تربیت می‌شوند که روحیه‌ی بین‌المللی دارند.

4. افزایش همگرایی میان مذاهب مختلف اسلامی و ادیان آسمانی دیگر.

5. آشنایی دانشجویان بومی با مسائل مختلف بین‌المللی جهان اسلام و چالش‌های فراروی

آن.

6. تبلیغ برای دانشگاه در سطح بین‌المللی.

9. اساتید

دانشگاه مذاهب اسلامي با هدف والايي مانند تحکم بخشیدن به فضاي وحدت و ایجاد همدلي در جهان اسلام، باز هم حرکت و گامي بلند در بحث اساتید برداشته است و با دعوت از اساتید شیعه و اهل سنت در این دانشگاه، توانسته هدف خود را در بحث تقریب از طریق اساتید مشترک شیعه و سنی تحکم بخشد.

10. شعبه‌های دانشگاه

دانشگاه مذاهب اسلامي برای پیشبرد هر چه بهتر اهداف والاي خود در همگرایی و تقریب بین مذاهب اسلامي، طی سال‌های اخیر گامي بلند در این راستا برداشته است و آن ایجاد چند شعبه از این دانشگاه در مناطق مختلف اهل سنت ایران است.

اکنون علاوه بر شعبه مرکزی واحد برادران و خواهران در تهران، شعبه‌ی خواهران و برادران در سنج مرکز استان کردستان یکی از استان‌های اهل سنت نشین در سه رشته‌ی فقه و حقوق امامیه، فقه و حقوق شافعی و علوم قرآن و حدیث نیز افتتاح شده است. یکی دیگر از شعب دانشگاه، در زاهدان مرکز استان سیستان و بلوچستان یکی دیگر از استان‌های اهل سنت نشین در ایران است که دانشجویان شیعه و اهل سنت برادر و خواهر، در دو رشته‌ی فقه و حقوق حنفی و فقه و حقوق امامیه به امر تحصیل مشغول‌اند و دیگر شعبه‌ی دانشگاه نیز در بندرعباس مرکز استان هرمزگان یکی دیگر از استان‌های سنی نشین ایران تأسیس شده است که خواهران و برادران شیعه و اهل سنت در کنار هم در دو رشته‌ی فقه و حقوق شافعی و فقه و حقوق امامیه در حال تحصیل هستند.

ایجاد این شعبه‌ها در استان‌هایی که غالباً اهل سنت ایران بیشتر در آن جا ساکن هستند نشان از این دارد که دانشگاه مذاهب اسلامي توجه ویژه‌ای به بحث تقریب بین پیروان مذاهب اسلامي در ایران داده و بدان نظری ویژه و خاص دارد.

بخش دوم: امور فرهنگی

یکی از قسمت‌های مهم یک دانشگاه، بخش امور فرهنگی آن است که انجمن‌ها، تشکل‌ها، کانون‌های زیادی در این بخش در حال فعالیت هستند. دانشگاه مذاهب اسلامي که هدف خود را همواره وحدت و تقریب می‌داند، از این بخش هم به صورت‌های مختلفی در پیشبرد هدف والاي خود استفاده کرده و می‌کند، کانون‌ها و تشکل‌ها و انجمن‌هایی که دانشجویان شیعه و سنی در کنار هم به کار فرهنگی می‌پردازند. اکنون برخی از آن‌ها را بر می‌شماریم:

1. انجمن علمی فقه و حقوق شافعی: این انجمن که دانشجویان رشته‌ی فقه و حقوق شافعی در آن فعالیت می‌کنند و توسط دانشجویان شافعی مذهب اداره می‌شود، به فعالیت در زمینه‌های مختلف فرهنگی و علمی می‌پردازد. این انجمن تاکنون نشست‌های علمی زیادی را با موضوع امام شافعی و فقه او برگزار کرده است. این انجمن از طرف دانشگاه مجوز چاپ نشریه‌ی علمی تخصصی در زمینه‌ی معرفت فقه شافعی و علوم اسلامی را داراست. که تاکنون دو شماره از آن با نام «الجودی» به چاپ رسیده است و همه‌ی اعضای آن را شافعیان تشکیل می‌دهند، در هیئت تحریریه‌ی آن اساتید بنام فقه شافعی حضور دارند و مدیریت اجرایی آن را دانشجویان شافعی مذهب به عهده دارند و از این حیث تنها مجله‌ای است که از طرف فقه شافعی و شافعی مذهب در دانشگاه‌های کشور ایران به چاپ می‌رسد که خود نشان از اهمیت ویژه‌ای تقریب و وحدت برای دانشگاه مذاهب اسلامی و آزادی مذاهب را می‌رساند (ر.ک: مجله‌ی الجودی، شماره‌ی دوم، انجمن علمی فقه و حقوق شافعی، معاونت فرهنگی و دانشجویی، دانشگاه مذاهب اسلامی، پاییز و زمستان 1393 ه.ش).

2. انجمن علمی فقه و حقوق حنفی: این انجمن توسط دانشجویان رشته‌ی فقه و حقوق حنفی و حنفیان دانشگاه اداره می‌شود، و به فعالیت فرهنگی و علمی در زمینه‌ی معرفت فقه حنفی و مذهب امام ابوحنیفه می‌پردازد. این انجمن تاکنون نشست‌ها و سمینارهای زیادی را در رابطه با معرفت فقه حنفی و شخصیت امام ابوحنیفه برگزار کرده است. این انجمن مانند انجمن علمی فقه و حقوق شافعی نیز، از طرف شورای فرهنگی دانشگاه و کمیسیون نشریات دانشگاه، مجوز نشریه‌ی علمی تخصصی در زمینه‌ی معرفت فقه حنفی و علوم اسلامی را دارد. که تاکنون 4 شماره از آن با نام «نشریه‌ی امام ابوحنیفه» به چاپ رسیده است و از این حیث باز هم تنها نشریه‌ی ای در دانشگاه‌های کشور است که از طرف حنفی مذهب، برای معرفت مذهب حنفی به چاپ می‌رسد (ر.ک: مجله‌ی امام ابوحنیفه، سال چهارم، شماره‌ی چهارم، انجمن علمی فقه و حقوق حنفی، معاونت فرهنگی و دانشجویی، دانشگاه مذاهب اسلامی، بهار 1393 ه.ش).

بخش سوم: پژوهش

اهمیت پژوهش در تولید علم و گسترش مرزهای دانش در عرصه جهانی بر کسی پوشیده نیست پیشرفت و توسعه زندگی بشر در همه موارد مرهون پژوهش است و راز پیشرفت دنیای امروز نیز در پژوهش نهفته است و تحقق این امر بیشتر در دانشگاه اتفاق می‌افتد. به همین منوال دانشگاه مذاهب اسلامی به‌عنوان یک مرکز آموزشی و پژوهشی تقریب گرا با پتانسیل‌های خوبی که دارد توانسته است از طریق راهبردهای گوناگون پژوهشی در حوزه کتاب، مجلات علمی، کنفرانس‌های علمی و... اهداف دانشگاه که همان تحقق وحدت اسلامی و تقریب مذاهب اسلامی را جامه عمل بپوشاند. معاونت پژوهشی دانشگاه مذاهب اسلامی از طریق

برگزاری همایش‌های علمی مختلف و کرسی‌های آزاد اندیشی، همچنین تولید و چاپ مجلات فقه مقارن، مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی (فروع وحدت)، مطالعات رسانه و امت و بسیاری از امور دیگر، نقش بسزایی در تکوین و ترویج اندیشه تقریب مذاهب اسلامی داشته است که در ذیل به تفصیل اهم برنامه‌ها و اقدامات انجام شده توسط معاونت پژوهشی خواهد آمد.

1. طرح‌های پژوهشی و کتاب:

از آنجا که شناخت مذاهب، یکی از راه‌های مهم تقریب مذاهب و همچنین بهترین وسیله برای این شناخت و گسترش اندیشه تقریب کتاب می‌باشد دانشگاه مذاهب اسلامی با تولید محصولات پژوهشی متناسب با نیازهای جامعه اسلامی تقریبی، از جمله تعداد زیادی از پایان‌نامه‌های دانشجویان تحصیلات تکمیلی در حوزه مختلف فقهی، تاریخی و کلامی و... همچنین کتاب‌های مانند الفقه الحنفی، آیات الاحکام تطبیقی، همبستگی مذاهب اسلامی، فرهنگ تقریب و... توانسته است قدم‌های خوبی در این زمینه بردارد هرچند با توجه به اهمیت موضوع، دانشگاه باید از تمام ظرفیت‌ها در این زمینه در جهت گسترش و نهادینه کردن فرهنگ و اندیشه تقریب مذاهب اسلامی از طریق تولید و انتشار کتاب، استفاده کند.

2. مجلات علمی دانشگاه

دانشگاه مذاهب اسلامی در چارچوب تحقق اهداف پژوهشی دانشگاه با استفاده از توانایی‌ها و قابلیت‌های دانشجویان و دانش‌آموختگان برای گسترش فرهنگ تقریب در میان دانش‌پژوهان و دیگر مخاطبان عمومی و اطلاع‌رسانی و گسترش پژوهش و تولید علم در قلمرو علوم اسلامی، دینی و تقریب متناسب با اهداف و فعالیت‌های دانشگاه، مجلات علمی "فقه مقارن با درجه علمی - پژوهشی [4]، مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی با درجه علمی - ترویجی [5]، مطالعات رسانه و امت و... را منتشر می‌کند. این مجلات در گسترش مشترکات اسلامی و تأکید بر سرنوشت مشترک امت اسلامی، معرفی شخصیت‌های تقریبی، اندیشه‌های تقریبی، رفع شبهات، نقش مکتب اهل بیت نقش مهمی را ایفا می‌کنند. در واقع می‌توان گفت مجلات دانشگاه یکی از راهکارهای عملی در جهت تقریب بین مذاهب اسلامی و نهادینه کردن فرهنگ تقریب در میان نخبگان و دانشگاهیان می‌باشد.

3. کرسی‌های آزاداندیشی

معاونت پژوهشی دانشگاه مذاهب اسلامی در راستای اجرای منویات رهبر معظم انقلاب اسلامی، در خصوص

ضرورت راه‌اندازی کرسی‌های مناظره، نقد، نظریه‌پردازی و آزاداندیشی در دانشگاه‌ها در جهت نهادینه کردن آزادی بیان و تضارب آراء با رعایت اخلاق و منطق و گفت‌وگو و ایجاد فضای مناسب برای طرح و بیان اندیشه‌های نو بخصوص در حوزه تقریب مذاهب اسلامی و همزیستی اسلامی و ... اقدام به برگزاری کرسی‌های نظریه‌پردازی و آزاداندیشی با عناوین مختلف کرده است از جمله کرسی‌های برگزار شده می‌توان به «بررسی جریان‌های تقریبی و تحلیلی درباره مراکز تقریبی در جهان اسلام»، «طرفیت‌های قانون جمهوری اسلامی ایران در هم‌گرایی مذهبی»، «وحدت اسلامی از منظر نظریه‌های همگرایی در روابط بین‌الملل»، «تکفیر و افراطی‌گری از نظر فقه مالکی» و ... می‌باشد. دانشگاه در این نشست‌ها در پی ایجاد فرصتی برای عرضه اندیشه‌هایی است که توسط صاحب‌نظران حوزه‌های مختلف در زمینه همدلی، همگرایی و اتحاد مسلمانان، پرورانده شده است. از آنجا که بسیاری از اندیشه‌ها و افکار بدیع در این زمینه، فرصت مناسبی برای طرح در قالب مقالات و مکتوبات علمی نمی‌یابند و در صورت انتشار نیز تأثیر زیادی در فضای فکری جهان اسلام ایجاد نمی‌کنند، عرضه این افکار و اندیشه‌ها در نشست‌های علمی با حضور دیگر اندیشمندان، کمک شایانی به گسترش ادبیات علمی ناظر به وحدت و همگرایی میان مسلمانان خواهد داشت.

4. همایش و نشست علمی

همگرایی مذاهب اسلامی هدفی است مقدس که دانشگاه مذاهب اسلامی به عنوان یک مرکز علمی اسلامی و با استفاده از ظرفیت‌های بالای اساتید و دانشجویان خود از مذاهب گوناگون اسلامی و با برگزاری همایش‌ها و انتشار آثار علمی سعی در اجرایی کردن و پیشبرد آن در جهان اسلام داشته است.

همایش جوانان و جهان اسلام

این همایش به همت دانشگاه مذاهب اسلامی و با مشارکت دفتر فرهنگی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، سازمان بین‌المللی آیسسیکو (ISESCO [6]) و سازمان بسیج دانشجویی کشور و مجمع اتحاد دانشجویان جهان اسلام در تاریخ 30 مهر سال 1390 برگزار گردید. این همایش با رویکرد مبانی معرفت‌شناسی تقریب مذاهب اسلامی و وحدت اسلامی در دو بخش اصلی و ویژه برگزار شد. در بخش اصلی مباحثی چون: مبانی تقریب اسلامی، مدیریت تقریب، تقریب و وحدت، آسیب‌شناسی تقریب، راهکارهای قرآنی تقریب و پرچم‌داران تقریب به بحث گذاشته شد. در بخش ویژه هم تولیدات هنری تقریب که در قالب‌های داستان، سفرنامه‌نویسی، شعر، خوشنویسی، نقاشی و طراحی خلق شده‌اند ارائه شد.

همایش سراسری اجتهاد در دوره معاصر

این همایش در سال 1387 ه.ش از سوی دانشگاه مذاهب اسلامی در تالار علامه امینی دانشگاه تهران با حضور عالمان برجسته شیعه و اهل سنت برگزار شد (ر.ک: مجموعه مقالات همایش اجتهاد در دوره ی معاصر، چاپ اول، دانشگاه مذاهب اسلامی، تهران، 1389 ه.ش).

همایش علمی امریه معرف و نهی از منکر

این همایش در سال 1387 ه.ش از سوی دانشگاه مذاهب اسلامی با محوریت امریه معرف و نهی از منکر از دیدگاه مذاهب مختلف اسلامی با حضور اندیشمندان شیعه و اهل سنت برگزار گردید (ر.ک: مجموعه مقالات همایش علمی امریه معرف و نهی از منکر، چاپ اول، دانشگاه مذاهب اسلامی، تهران، 1387 ه.ش).

همایش بین المللی بررسی اندیشه های بدیع الزمان نوری

این همایش بین المللی در سال 1390 ه.ش با موضوع و محوریت اندیشه ی علامه سعید نوری از اندیشمندان کشور ترکیه برگزار شد. قرآن، سنت و اهل بیت (ع)، جهان اسلام و تقریب مذاهب اسلامی و هویت اسلامی و استکبارستیزی از محورهای اصلی و موضوعات مورد بحث و بررسی در همایش بود.

دیگر همایش های بین المللی و داخلی که دانشگاه مذاهب در راستای اهداف والای خود برای نشر فرهنگ تقریب و نزدیکی دل های مسلمانان به یکدیگر برگزار کرده است، مانند:

همایش علمی بررسی آراء و اندیشه های سید جمال الدین اسدآبادی و محمد عبده

نشست هم اندیشی با دانشگاه های مهم جهان اسلام

نقش تقریب مذاهب اسلامی در گفتگوی تمدن ها

سمینار بررسی آراء و اندیشه های امام ابوحنیفه

همایش بین المللی احکام فقهی مسائل نو پیدا

نتیجه‌گیری و راهکارها

دانشگاه مذاهب اسلامی در دو دهه اخیر با برنامه‌های منسجم علمی، آموزشی، پژوهشی و فرهنگی توانسته است نقش مهمی در پیشبرد فرهنگ تقریب و وحدت اسلامی و راهکارهایی جهت خروج برخی بحران‌های جهان اسلام داشته است از جمله :

- 1- تربیت نسلی تقریبی از دانشجویان شیعه و سنی داخل و خارج از کشور در رشته‌های مختلف علوم اسلامی با ایجاد سرفصل‌های تطبیقی بین مذاهب مختلف اسلامی در جهت نهادینه کردن تقریب علمی و عملی در جهان اسلام.
  - 2- ترویج اهداف دانشگاه از طریق دانش‌آموختگان خارجی یا همان سفیران تقریب دانشگاه در جهان اسلام.
  - 3- ایجاد شعبه‌های جدید از دانشگاه در مناطق اهل سنت نشین داخل کشور که منجر به تقویت وحدت اسلامی در کشور شده است.
  - 4- ایجاد تشکل‌ها و انجمن‌های دانشجویی شیعه و سنی در جهت ترویج اندیشه‌های تقریبی از طریق برگزاری نشست‌ها و انتشار مجلات.
  - 5- ترویج تفکر تقریب در جهان اسلام با برگزاری سمینارها، کنفرانس‌های ملی و بین‌المللی، انتشار کتاب و مجلات علمی.
- در آخر نگارندگان پیشنهاداتی در جهت پیشرفت و توسعه دانشگاه که به پیشبرد وحدت، تقریب مذاهب و برون‌رفت از بحران جهان اسلام کمک خواهد کرد، ارائه می‌نمایند:
1. ارتقاء کیفیت سطح آموزش کنونی دانشگاه در حد دانشگاه‌های برتر کشور و دانشگاه‌های همسوی جهان اسلام.

2. راه‌اندازی رشته‌های جدید متناسب با نیازهای جهان اسلام از جمله رشته‌های فلسفه اخلاق اسلامی، جامعه‌شناسی اسلامی، اندیشه‌های سیاسی.
3. ایجاد ارتباط علمی با دانشگاه‌های منتخب کشورهای اسلامی.
4. توسعه فضای کالبدی دانشگاه.
5. فراهم کردن امکانات لازم برای تبدیل به یک دانشگاه پژوهش محور.
6. تبادل استاد و دانشجو با دیگر دانشگاه‌های جهان اسلام.

منابع و مآخذ:

1. قرآن کریم.
2. تسخیری، محمدعلی(1391)؛ رسالت ما تقریب در اندیشه‌ها و وحدت در عمل، چاپ اول، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی- معاونت فرهنگی، تهران.
3. مصاحب، غلامحسین، دایرةالمعارف فارسی، مؤسسه انتشارات فرانکلین، تهران، بی‌تا.
4. جمعی از نویسندگان(1383)؛ دایرةالمعارف آموزش عالی، بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی، چاپ اول، تهران.
5. جمعی از اندیشمندان اسلامی(1390)؛ راهکارهای اندیشه‌ای و کاربردی تحقق تقریب مذاهب اسلامی، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی _ معاونت فرهنگی ، تهران.
6. آموزش عالی و توسعه‌ی پایدار(مجموعه مقالات همایش)(1383)؛ مؤسسه‌ی پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی و انتشارات فرهنگ دهخدا، چاپ اول.

7. مجله‌ی الجودیه (1393)؛ شماره‌ی دوم، انجمن علمی فقه و حقوق شافعی، معاونت فرهنگی و دانشجویی، دانشگاه مذاهب اسلامی، پاییز و زمستان.
8. مجله‌ی امام ابوحنیفه (1393)؛ سال چهارم، شماره‌ی چهارم، انجمن علمی فقه و حقوق حنفی، معاونت فرهنگی و دانشجویی، دانشگاه مذاهب اسلامی، بهار.
9. مجموعه مقالات همایش اجتهاد در دوره‌ی معاصر (1389)؛ چاپ اول، دانشگاه مذاهب اسلامی، تهران.
10. مجموعه مقالات همایش علمی امریه‌ی معروف و نهی از منکر (1387)؛ چاپ اول، دانشگاه مذاهب اسلامی، تهران.
11. مجله‌ی فقه مقارن (1393)؛ سال دوم، شماره‌ی سوم، دانشگاه مذاهب اسلامی، بهار و تابستان.
12. مجله‌ی مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی (1394)؛ سال دهم، شماره‌ی 40، دانشگاه مذاهب اسلامی، تابستان.
13. آرشیو آموزش و پژوهش دانشگاه مذاهب اسلامی.
14. بروشور معرفی دانشگاه مذاهب اسلامی.
15. سایت رسمی دانشگاه مذاهب اسلامی به نشانی: ir.ac.mazaheb.www

1. فارغ‌التحصیل دوره‌ی کارشناسی رشته‌ی تاریخ اسلام دانشگاه مذاهب اسلامی و کارشناس ارشد تاریخ اسلام دانشگاه آزاد علوم تحقیقات تهران، کارمند بخش پژوهش دانشگاه مذاهب اسلامی com.gmail@yandarah

[4]. - این مجله بنا بر مجوز شماره 3/18/127841 مورخ 1394/6/30 کمیسیون بررسی نشریات علمی کشور وزارت علوم، تحقیقات و فناوری از شماره 1 (بهار و تابستان 1392) دارای رتبه «علمی - پژوهشی» می باشد.

[5]. - این مجله بنا بر مجوز شماره 3/18/547380 مورخ 1392/10/23 کمیسیون بررسی نشریات علمی کشور وزارت علوم، تحقیقات و فناوری از شماره 34 (زمستان 1392) دارای رتبه «علمی - ترویجی» می باشد.

[6]. Islamic Educational Scientific and Cultural Organization.

آیسیسکو سازمان علمی، فرهنگی و آموزشی وابسته به سازمان کنفرانس اسلامی است که در سال 1979 تأسیس شد. مقر این سازمان در رباط در مراکش قرار دارد. 57 کشور اسلامی از جمله ایران عضو این سازمان هستند.